

U NOJ A'ALAMAJT'AANIL U NOJ KAAJIL MÉXICO

MAYA

GOBIERNO DE LA
CIUDAD DE MÉXICO

SEPI

Traducción

Feliciano Sánchez Chan

Agradecimiento

Escritores en Lenguas Indígenas A.C. (ELIAC)

U NOJ A'ALAMAJT'AANIL U NOJ KAAJIL MÉXICO

MAYA

SEPI

Secretaría de Pueblos y Barrios Originarios
y Comunidades Indígenas Residentes

Claudia Sheinbaum Pardo

Jefa de Gobierno

Rosa Icela Rodríguez

Secretaría de Gobierno

Larisa Ortiz Quintero

Secretaría de Pueblos y Barrios Originarios
y Comunidades Indígenas Residentes

Almudena Ocejo Rojo

Secretaría de Inclusión y Bienestar Social

2019

Secretaría de Pueblos y Barrios Originarios
y Comunidades Indígenas Residentes

<https://www.sepi.cdmx.gob.mx>

YÁAX JUNJAATS	8
U KA'A JAATS'	9
U YÓOX JAATS	17
U KAN JAATS	20
JO'OJAATS	23
WAKJAATS	37
UUKJAATS	38
WAXAKJAATS	39
U TS'OOK U NÚUPT'AANILO'OB	39

In quexquichcauh maniz cemanahuac, aic tlamiz,
aic polihuiz, in itenyo, in itauhca Mexihco Tenochtitlan

Ka'alikil ma' xu'uluk yóok'ol kaabe'e, ma' bíin xu'uluk
xan, ma' bíin jáabak xan u utsil muut u
nojbe'enil México Tenochtitlani'
Tenoch, 1325.

U Noj a'almajt'aanil u noj kaajil Méxicoe' jóok'sa'ab tu ts'albilju'unil Diario Oficial de la Federación yéetel ti' u Gaceta Oficial u noj kaajil México, domingo 5 ti' febrero ti' u ja'abil 2017. Yaan wakjaats ti': u noj tuukulil bix u múuch'ul kaaj, u ts'iibil u noj páajtalil wíinik, bix kun no'oja'an mu'uk'ankuunsa'al u noj kaajil, kajnáalo'ob yéetel bix kun keet táakpajal, bix u t'ó'oxol jo'olpo'opil, u ma'alob meyajta'al u taak'in kaaj, bix ken u bisubáa yéetel u noj jala'achil México yéetel u páajtalil u k'e'exel, bix kun no'oja'ankuunsbil yéetel bix mixmáak úuchak u xáak'abtik.

YÁAX JUNJAATS

U yáax jatas le Noj a'alamajt'aana' ku jets'ik ba'alo'ob keet utia'al tuláakal máak, ku ts'áak u ts'eekil yéetel u noj tuukulil bix kun nu'uktbil u meyaj tuláakal mola'ay yéetel bix kun ts'óolol u meyajjo'ob wey noj kaaje'. Beeyxan ku jets'ik bix u wolkubáa u noj kaajil México, ku chíimpoltik bey u noj jala'achile' u kajnáalilo'ob yéetel ku jets'ik u kxutal bey méektáankaajile', tu'ux ku béeytal u táakpajal tuláakal máak, yaan u jo'olpo'opilo'ob, mina'an mixba'al u yil yéetel kili'ichkunajil yéetel utia'al kaaj, óoxjaats u jo'olpo'opil, yaan u jejeláasil bix u k'uchul máak u beet u jala'achil.

Ku chíimpoltik le noj kaaja' kajkuunta'an tumeen máako'ob jejeláas u ch'i'ibal, u t'aan yéetel u miatsil, u ts'eebile' u kajnáalilo'ob, u kaajilo'ob yéetel u múumuch' máasewáal wíinikilo'ob. Ku ts'o'okole' ku nojbe'enkuunsik jejeláas máako'ob táanxel méek'tanlu'umil wey Méxicoe' wáa táanxel lu'umil ku taalo'ob kajtal weye'. Ku méek'táantik u noj páajtalil wíinik utia'al u nu'ukbesik u kuxtal noj kaaj yéetel u najmalil u meyajta'al ma'alob tuláakal ba'ax yaan u yil yéetel u kuxtal u kajnáalilo'ob, ma' u chóochok'xupta'al u taak'inil, chika'an yéetel ka' ts'a'abak ojéeltbil bix u xu'upul, beeyxan yéetel u páajtalil tuláakal máak u táakpajali'.

U KA'A JAATS'

K'aaba'ta'an u ju'unil u Noj Páajtalil Wíinik, yaan ka'a jaats ti'.

Yáaxjaats, ku jets'ik bix unaj u na'ata'al yéetel u meyajta'al u noj páajtalil wíinik. Wíinike', najmal u ts'o'okbesa'al u noj páajtalil yéetel le páajtalilo'ob jets'a'an ti' u Noj A'almajt'aanil u Noj Méek'taanlu'umil México, ti' le a'almajt'aano'ob yéetel mokt'aano'ob u beetmaj México yéetel u láak' noj méek'taankaajilo'obo', beeyxan ti' tuláakal mejen a'almajt'aano'ob.

Utia'al u ts'o'okbesa'al yéetel u na'ata'al le a'almajt'aano'ob tu yóok'lal u noj páajtalil wíiniko', yaan u táanalta'al wíinik yéetel ku na'ata'al bey mixba'al jela'an ti' u kuxtal xiib yéetel ko'olel, ma' u máan ichta'al mixmáak, u táakpajal wáa u táakbesikubáa tuláakal máak, u noj táanalta'al mejen paalal, táankelemo'ob, u jo'olbesa'al meyaj utia'al tuláakal, kex jejeláas u ch'i'ibal yéetel ba'al utia'al tu paachil k'iin. Le noj páajtalila', jumpáay ti' u ts'o'okbesa'al ti' jujuntúulil yéetel ti' u múuch'kabil kaaje', jets'a'an utia'al ma' u máan ichta'al mixmáak, bey je'ex kun táanaltbil juntúule' beeyxan u láak', yéetel mixjuntéen kun waalak'paach.

Utia'al u ts'o'okbesa'al u noj páajtalil máake' yaan u meyaj Sistema Integral de Derechos Humanos máax kun beetik u xot'tuukulil utia'al u meyajta'al keet, utia'al tuláakal yéetel utia'al u nojbe'enkuuns kuxtalil, je'el tu'uxak wáa je'el bixak u ch'i'ibal máake'. Le mola'aya' yaan u beetik Programa de Derechos Humanos, ba'ax kun jets'ik bix kun nu'ukbesbil u je'ets'el a'almajt'aano'ob, u tsóolts'iibil meyaj, ba'ax kun beetbil, bix kun beetbil yéetel bix kun t'oxbil u taak'inil utia'al u táanalta'al u noj páajtalil máak yéetel xan bix kun táakpajal kaaj yéetel jala'ach ichil u meyajil.

Le Ka'ajaatsa' ku ch'a'achi'itik le páajtalilo'oba':

- U jets'ik wíinik bix kun kuxtal yéetel u jóok'sik táanil u kuxtal tu t'aan yóolaj.
- U kalaanta'al u toj óolal u wíinklal yéetel u tuukul, yéetel ma' u loobilta'al ichil u kuxtal.
- U yantal bix u yojéelta'al máaxi' yéetel u táanalta'al tumeen a'almajt'aan, tumeen tuláakal máak, mola'ay wa kaaje' u najmalmaj jump'éeel k'aaba', u yanatal u chíikul yéetel u tsikbe'enil, bey je'ex unaj u chíimpolta'al máaxi' yéetel u noj páajtalilo'.
- Ku noj kanáanta'al kúuchkabalob, bey jujuntúulil bey tu múuch'kabil, beeyxan tuláakal u noj áantaj utia'al u nojbe'enkuunsa'al u ma'alob kuxtal kaaj.
- Tu yóok'lal u xiibil wáa u xch'uupil máake', u páajtalil u jets'ik tu t'aan yóolaj máax yéetel u k'áat yantal, ka' u yojéelt ba'axi' yéetel ma' u máan ichta'al tu yóok'lal.
- U jets'ik tu t'aan yóolaj wá u k'áat wáa ma' u k'áat yantal u paalali'.
- U ts'áak k'aj óoltbil yéetel u kalaantik ka' ts'o'okbesa'ak u noj páajtalil máak yéetel tuláakal u najmal kuxtalil.
- U k'amik tuláakal tojbe'enil, u kalaanta'al je'ex unaje' yéetel wáa k'a'abete' u ts'a'abal u xot'k'iinil je'ex unaje', yéetel u k'alpacht'anta'al xma' bo'olil yéetel je'ex unaj je'e ba'alak k'iin ka' k'a'abetchajak u wa'atal tu táan takpoolile'.
- U béeytal u tuukul, u jets'ik u yóol yéetel u kili'ichkunaj tu t'aan yóolaj.

- U k'amik u yutsil u meyaj jala'ach, je'ex unaje', u yu'uba'al ba'ax ku ya'alik tu yóok'lal.
- U much'ikubáa ich jets' óolal yéetel le máax u k'áate' utia'al u ts'áa ojéeltbil, u ts'o'okbes wáa u kalaant ba'alo'ob ma' wet'a'an tumeen a'alamjt'aani'.
- U béeytal u ts'áak ojéeltbil bix u tuukul yéetel je'el ba'alak nu'ukulile'.
- U béeytal u yojéeltik le buka'aj, le k'iin unaj, u kaxantik, u k'amik beeyxan u ts'áak k'aj óoltbil je'el bixak tuláakal ba'ax unaj u yojéeltik juntúul máak likil u kuxtal ichil jump'éeel kaaje'.
- U ta'akik yéetel u kalaanta'al tuláakal ba'ax e'esik máaxi', u ts'a'abal ti', u yutskiinsa'al wa k'asa'an, u tu'upul tu'ux unaj, u najmalil ma' u yokol mixmáak tu najil wáa ma' u táakbesikubáa mixmáak ti' ba'ax ku ts'áak k'ajóoltbil.
- U múul kuxtal ich jáalk'abil ichil jump'éeel kaaj, tuláakal máak kaja'an ichil u noj kaajil Méxicoe' yaanti' u noj páajtalil u ta'akumyéeyik u jala'achilo'ob tu t'aan yóolaj, je'el jaytéen najmale', yéetel xan u ts'a'abal u beet u jala'achil keet je'ex u ts'a'abal je'el máaxak xiibil wáa xch'uupil u beet u jala'achile'.
- U xook tak tu'ux u k'áat, u kaambal tak mina'an u xuul, xma' bo'olil, xma' k'ujilaankil, u keet táakpajal ich jejeláas miatsilil, ichil u ch'i'ibal yéetel u t'aan yéetel ma'alob kaambesajil. Yaan u kalaantik u keet kaambal tuláakal kajnáalo'ob yéetel ma' u p'áatal paachil mixmáak. Tu noj kaajil Méxicoe', máasewáalo'obe' najmal u k'amiko'ob kaambesaj tu sijnalt'aan yéetel ich kastlan utia'al ka' u k'ajóolt ka'ap'éeel ch'i'ibalil.

Nukuch máake' u najmalmaj u ka'ansa'al xook, u xok u primaria

yéetel secundaria, ku ts'o'okole' tuláakal máak yaan u paalal, wáa k'uba'an paal tu k'abe', najmal u kalaantik ka' xooknak, ka' táakpajak xani' yéetel ka' u táanalt le buka'aj k'a'abet utia'al ma' u p'atike'.

Ku chíimpolta'al Péeksajk'abil bey jump'éel ti' tuláakal t'aano'ob yaan ichil u t'aanilo'ob u noj kaajil Méxicoe'. Máako'ob kóoke' yaanti' u najmalil u k'amik xook yéetel péeksak'abil yéetel kastlan.

Paalal yéetel táankelem kex wáa mina'an u ju'uno'obe', ma' u k'áat ya'al wáa ma'atan u béeytal u k'amik kaambesajili'.

- U k'ajóoltik, u k'a'abetkuunsik yéetel u nojbe'enkuunsik noj kaambalil, u túumbenkuunsik nu'ukulil yéetel u táakpajal ichil tu t'aan yóolaj.
- U ts'áak k'ajóoltbil yéetel u táakpajal utia'al u mu'uk'a'ankuunsa'al miatsil yéetel u chíikul u miatsil, yéetel xan ka' chíimpolta'ak máax leti' ichil u miatsil.
- Ka' u báaxt tu juunaj wáa yéetel u láak' máako'ob je'el ba'alak ketlam báaxalile' wáa tuláakal ba'ax ku yáantaj utia'al toj óolal yéetel u no'oja'antal u kuxtal wíinik.
- U no'oja'an kuxtal, u mu'uk'a'antal u kuxtal yéetel u sa'atsa'al tuláakal xma' keet kuxtalil yéetel óotsilil.
- U kananil utia'al u tóoch'tik u kuxtal yéetel ka ts'a'abak ti' tuláakal ba'ax machbe'en wáa chen k'a'abet utia'al u no'oja'an kuxtal ich kaaj ka'alikil kuxa'an.
- U ts'éentikubáa je'ex unaje', sáansamal, ka' t'a'ajak, chuka'an yéetel ma'alob, ma' talam u kaxanta'ali' yéetel k'ambe'en utia'al u ch'i'ibal.

- U yantalti' toj óolal tu wíinklal yéetel tu yóol, u ts'a'akal ma'alob. Ti' mixmáak naj u ya'ala'al ma'atan u béeytal u ts'a'akal wáa xchukul k'a'abéet.

Je'el ba'alak súutukile' yaan u chíimpolta'al u najmal wíinik u jets'ik tu t'aan yóolaj máaxi', u noj páajtalil, beeyxan u jets'ik tu t'aan yóolaj u ts'a'akal wáa u beeta'al le ba'ax ku tukultik ma'alob utia'al ma' u séeb kiimile'.

Ku ts'a'abal ti' tuláakal máak u páajtalil u k'a'abetkuunsik utia'al u ts'akikubáa cannabis sativa índica, americana wáa marihuana wáa je'el ba'alak tala'an ti'e', je'el bix jets'a'anil ichil u Noj A'alamajt'aanil u Noj Méek'taanlu'umil Méixoc yéetel tuláakal u a'almajt'aanilo'obe'.

- U yantal jump'éeel ma'alob naj utia'al leti' yéetel u kúuchkabal.
- U yantal ti', u k'a'abetkuunsik yéetel u ma'alobkuunsa'al ja', nonoj, ka k'uchukti' utia'al meyajti' yéetel ichil u yotoch je'ex najmal ichil u kuxtal yéetel u tojóolale'.
- U táakpajal ichil u ayik'alkuunsa'al kaaj, u mu'uk'a'ankuunsa'al múul kuxtalil yéetel yéeyajil tu'ux ka' béeyak u ts'o'okbespajal tulàakal u noj páajtalil yéetel tojbe'enil.
- Ti' jump'éeel meyaj, ka' beeta'ak tuláakal ba'ax ku páajtal utia'al u yantal ma'alob meyaj ti' máak, ma'alob u bo'olil, ka' xi'ik u bin u ma'alobtal u náajal yéetel meyaj ma'atech u séeb xóot'ol.
- U jets' tu t'aan yóolaj bix bix yéetel ba'ax u k'áat u meyajtej, bix u konej yéetel bix kun k'uchul ba'ax ku konik. Yaan u táanalta'al u noj páajtalil tuláakal kolnáal yéetel tuláakal

máak yaan u k'aax, beeyxan u táakpajal ichil u meyajil utia'al u kaxanta'al bix u ma'alobkuunsa'al u meyaj.

- U táanalta'al utia'al ka' béeyak ts'o'okbesik u noj páajtalil tuláakal máak, chen tu yóok'lal u jela'anile' ku máay ichta'al, ku táanjatsta'al, ku loobilta'al, ku nuumsa'al yéetel mixba'alkuunsa'al.
- U keet kuxtal xiib yéetel ko'olel.
- U bin u kuxtal tu t'aan yóolaj yéetel u táanalta'al mejen xiib, xch'uup yéetel táankelemo'ob yéetel ka kalaanta'ako'ob tumeen Sistema de Protección Integral de los Derechos de Niñas, Niños y Adolescentes.
- Utia'al ka' ojéelta'ak máax jujuntúulil yéetel tu báankabil le táankelemo'obo', ka' u táanaltuba'ob tu t'aan yóolajo'ob, ka jáalk'ab kuxlako'ob, ka táakpajako'ob ich jala'achil, u meyajta'al u taak'in kaaj, ka u kalaant u súutpach yéetel u miatsil, ka xooknak, ka yanak ti' ma'alob meyaj yéetel u yotoch.
- Ka' noj táanalta'ak u toj óolal nukuch máako'obe', ka' ts'a'abak taak'in utia'al u yáanta'al je'ex jets'a'anil te'ej a'almajt'aanobo'.
- U táanalta'al wíinik wáa ba'alche' utia'al u mu'uk'a'antal u kuxtal máak ma' jach no'oja'an u wiinkali'.
- Ka' jáalk'abkuxlak yéetel ma' u máan ichta'al máako'ob lesbianas, gays, bisexuales, transgénero, travesti, transexuales e intersexuales (LGBTTI), ka yanak keet noj páajtalil ti' máako'ob LGBTTI ka' yanak wáa ma' u paalalo'ob, ka' chíimpolta'ak u ts'o'okol u beelo'ob, u múul kajtalo'ob wáa u láak' bix múul kuxtalil.

- Ka' táanalta'ak tumeen a'almajt'aan yéetel ma' u jáan ta'akal u pool máak chen tumeen táanxel lu'umil u taal. Ka' kalaanta'ak tu jaajil u noj páajtalil, tumeen ku k'a'amalo'ob bey u'ulabo'obe' yéetel ku na'ata'al u kuxtalob, ka' chíimpolta'ak u jejeláas miatsilob yéetel ma' u p'áatal mixmáak paachil.
- Ka' ts'o'okbesa'ak u noj páajtalil tuláakal máak ku loobilta'al yéetel ku taasik sajbe'entsilil yóok'ol u wiinklal wáa u yóol.
- Ka' kalaanta'ak u tsikbe'enil yéetel u bin u nojochtal mejen xiib yéetel mejen xch'uup yéetel táankelemo'ob.
- Ka' jel su'utuk kuxtal ich kaaj tuláakal máak ku ma'achal k'albil, máax min juntéen kun nuumsbil u wiinikil, ma' u loobilta'an chen tumeen k'ala'an, ka' kalaanta'ak, ka' chíimpolta'ak u wiinklal yéetel u tuukul, ka' kuxlak xma' loobil, ma' u beeta'al loobti' mix u xexek' óolta'al, ma' u mixba'akuunsa'al yéetel ka' cha'abak u t'aan yéetel u láak'tsilob.
- U kajtal ti' junsúutpaachil tu'ux yaan no'oja'an kuxtalil, ki'iki' óolal, tu'ux mina'an loobil, tuláakal máak kaja'an ti' jump'éel u kúuchil u meyaj jala'ache', ka' kalaanta'ak yéetel ma' u beeta'al loobti' yéetel ba'ax ku beetik wáa ba'ax ma'atan u beetik u aj mayajilob.
- U kalaanta'al yéetel u ts'a'abal k'ajóoltbil u úuchben k'aj óolal yéetel u ba'alubáa miatsil, u náaysaj óolal, tuláakal ba'al machbe'en wáa ma' yaan ti' máako'ob afrodescendientes.
- U kalaanta'al le noj páajtalil chíimpolta'an ti' máasewáal kaajo'ob kaja'ano'ob wáa tak chéen táan ch'aakato'ob tu noj kaajil México'.

- Ma' u loobilta'al mixmáak mix u máan ichta'al chen tu yóok'lal bix u kili'ichkunaj.
- Jump'éel kaaj no'oja'an u meyaj, ma' u to'okol u lu'um mixmáak, ka' táakbesa'ak ichil u kuxtal kaaj yéetel ka t'o'oxok ma'alob u ba'alubáa kaaj, yéetel u yáantaj kajnáalo'ob.
- U súutpachkaajil tooj yóol utia'al u mu'uk'a'ankuunsik u kuxtal yéetel u kuxtal yéetel uts.
- Ka' u chíimpolt u kuxtal ba'alche'ob, ma' u loobilta'alo'ob yéetel ka' suukak u kalaanta'ako'ob.
- Ka' béeyak u máan máak ich kaaj ich jets' óolal.
- U k'a'abetkuunsik, u náaysik u yóol yéetel u táakpajal ti' k'íiwiko'ob utia'al u múul náaysik u yóol kaaj yéetel u jáalk'ab kuxtal kaaj.
- Utia'al u máan máak ich kaaj kalaanta'an, no'oja'an, nu'uk'a'an, ma'alob, láaj keet máak, tu'ux yaan u táanilkuunsa'al máak xímbalil u máan wáa máak ku máan yéetel ba'al ma' kixbuuts'i'.
- Ka' yanak u súutukil ti' wíinik u máansik súutuk yéetel u láak'tsilo'ob, ka' kalaanta'ak, ka' u je'elsubáa, ka' u náays u yóol yéetel ma' u beeta'al u meyaj bulk'iin.
- Ka' kajlak ti' xma' sajbe'entsil kúuchil, ka' kalaanta'ak tumeen jala'ach, yéetel ka' táanalta'ak wáa ku yúuchul jump'éel loob tu yóok'lal u muuk' yóok'ol kaab, wáa beetbilak tumeen máak, beeyxan wáa ku k'astal je'el ba'alak ti' u nu'ukulil u meyaj jala'ach.

- Utia'al u múul kuxtal ich jets'óolal, ka' kalaanta'ak, yéetel ma' u táakpajal ichil le sajbé'entsilil ku taasik k'asa'an yéetel aj loobil wiiniko'obo'.

U YÓOX JAATS

Ts'a'an u k'aaba' bey u Júul Mu'uk'a'antal u kuxtal noj kaaje', ku jets'ik a k'a'abetil u nu'uka'an tso'olol yéetel u p'i'isil bix kun bin u mu'uk'a'ankuunsa'al kaaj yéetel u keet t'o'oxol u ayik'alil noj kaaj.

U je'ets'el bix kun mu'uk'a'ankuunsbil kaaje' yaan u jo'olbesa'al tumeen Plan General de Desarrollo de la Ciudad de México; tumeen Programa General de Ordenamiento Territorial yéetel le kun beetbil tumeen tuláakal u jo'olpo'opilo'obe'; tumeen Programa de Gobierno: tumeen programas sectoriales, especiales yéetel institucionales; tumeen programas de gobierno de las alcaldías yéetel tumeen programas parciales de las colonias, pueblos y barrios originarios y comunidades indígenas kajnáalo'obi'.

Ku chíimpoltik u k'a'abetikl u kalaanta'al u xóoxot' lu'umil yéetel tuláakal ba'ax yaan ichil utia'al ma' u loobilta'al u súutpach u kuxtal wiinik yéetel tuláakal ba'ax kuxa'an. Tu yóok'lalo'obe' yaan u beeta'al u tsóoltuukulil yéetel u yáan taj tuláakal máak je'el bix táanjatsta'anil te'ela':

- A. U súutpaach: Ku je'ets'el ba'ax péepetlu'umil wáa k'áax kun kalaantbil. Tuláakal ba'ax kuxa'an, bix u múul kuxtalo'ob, u ba'alubáa yéetel ba'alo'ob wey sijanle', u ba'alubáa tuláakal u kajnáalilo'ob leeten najmal u kalaanta'al tumeen jala'ach; u kalaanta'al yéetel u ka'a líik'sa'ale' u múul meyaj kaaj yéetel u jala'achilo'ob. U noj kaajil Méxicoe' yaan u beetik u k'ajóolta'al yéetel yaan u kalaantik tuláakal ba'ax u yojel yéetel ba'ax ku beetik le jejeláas miatsilo'ob kaja'ano'ob utia'al u kalaanta'al le súutpachjila'.

- B. U meyajta'al ja' utia'al ma' u xu'upul: u jéets'tuukulil u meyajta'al ja'e' yaan u jets'ik xan bix kun beetbil ti' utia'al ma' u xu'upul, u kalaanta'al yéetel u ka'a ya'abkuunsa'al tu'ux ku bin u p'ittal ti' áak'al, aka'anja', áalkabja' wáa le u beelo'ob ja' potbil beeta'ano'.
- C. U t'o'oxol lu'um: U lu'umilo'ob u noj kaajil Méxicoe' ku táanjatsta'al bey u lu'umil noj kaaj, u lu'umil mejen kaaj yéetel lu'um utia'al kalaantbil. A'almajt'aan yéetel u tsolnu'ukil bix kun táanaltil lu'umo'obe' leti' kun jets'ik ba'ax yéetel bix kun k'a'abetkuunsbil utia'al u beeta'al najo'ob, tak jayp'éel ti' junxóot' lu'um, ka'alilik u kalaanta'al jach tu'ux ku k'ujsbil u láak' nu'uukulo'ob utia'al u ma'alob kajtal máako'obi'.
- D. U táakmuk'ta'al mejen kaaj yéetel u yúuchul paak'áal ich noj kaaj: yaan u táanalta'al ka' táakapajk xiib yéetel xch'uup utia'al u táakmuk'ta'al mejen kaaj y meyajta'al ba'alche'ob yéetel paak'áal utia'al jaantbil yéetel kombil, u yalak'ta'al ba'alche'ob, u tséenta'al kay yéetel ka'bil meyaj, utia'al u taal máak xiimbal tu'ux ku yúuchul paak'áal, beeyxan bix úuchak u ma'alob k'a'abetkuunsa'al u ba'alubáa yóok'ol kaab yéetel ma' u loobilta'al lu'um.
- E. Naj: jump'éel ba'al jach nojba'al ichil jump'éel noj kaaj, bix u tso'olol lu'um, bix u kuxtal kaaj yéetel u ma'alob kuxtal kaaj yéetel bix u k'a'abetkuunsa'al lu'umo'ob.
- F. Infraestructura física yéetel tecnológica: le Plan General de Desarrollo yéetel le Programa General de Ordenamiento Territorial yaan u jets'ik ba'ax kun beetbil tak náach'in tumeen ti' kun beetbil yéetel kun ts'aabil, kun kalaantbil, kun túumbenkuunsbil, kun ustkiinsbil, kun k'exbil, kun nojochkuunsbil tuláakal nu'ukulo'ob k'a'abet utia'al u ma'alob kuxtal u noj kaajil México.

- G. Kúuchil utia'al kaaj yéetel tu'ux u náaysik u yóol: jach táanil yaan u beeta'al, u ka'a kuxtkiinsa'al, u meyajta'al yéetel u kalaanta'al kúuchilo'ob utia'al u náaysik u yóol tuláakal kaaj. Yáanyam'ejo'ob, u kúuchil xíimbal, k'íiwik yéetel tu'ux pak'a'an nikte'ob, beeyxan yáanal ch'úuykab bejo'ob, tumeen u kúuchil tu'ux ku much'ikubáa kaaj utia'al jejeláas ba'alo'ob.
- H. U máan máak tuláakal tu'ux: Noj kaaje' yaan u yilik ka' béeyak u péek máak ich kaaj yéetel jejeláas nu'ukul ma'alob utia'al tuláakal kúuchil. Yaan u táanilkuunsa'al u páajtal u máan máak xíimbal okil, táanil máak ma' jach no'oja'an wáa yaan u talamil u máan; máak ku k'a'abetkuunsik le nu'ukulo'ob ku ts'áak jala'acho'.
- I. Vulnerabilidad, resiliencia, u táan óolta'al yéetel u kalaanta'al ma' u jach úuchul nukuch loob: u jala'achil u noj kaajil Méxicoe' yaan u meyaj utia'al u kalaantik máak, u jets'ik ba'ax unaj u beetchajal utia'al u táan óolta'al yéetel u kalaanta'al ma' u yúuchul nukuch loobil tu yóok'lal u péek u muuk' yóok'ol kaab wáa tu yóok'lal ba'ax ku beetik wiinik.

Beeyxan, unaj u núupul le kananil yéetel u kanáanta'al tuláakal u nu'ukulil yéetel u kúuchil u ba'alubáa noj kaaj je'elbix u kúuchil koonol tumeen utia'al tuláakal máak. U k'ajlay yéetel tuláakal úuchben najo'ob, miatsilil, sijnalil, mejen kaajil wáa ti' noj kaaj yaan tu súutpach kaaje' utia'al tuláakal máak, leti' beetik u meyaj jala'ach u kalaantik tumeen utia'al yéetel ka'abet ti' tuláakal kaaj.

U noj kaajil Méxicoe', sáansamal ku bin u chíimpolta'al bey jump'éel noj kaaj tu'ux ku k'uchul táantanxel máakilo'obi', yaan jets' óolali', ku múul meyaj, ku yu'ulabtik yéetel ku k'amik je'el máaxake'. Leti' beetik ku chíimpoltik u noj páajtalil, u miatsil yéetel u chííkul u ch'i'ibal tuláakal máax

sijnal weye' yéetel xan u baatsilo'ob bija'an táanxelil. Ku ts'o'okmbesik xan u nopj páajtalil máako'ob taal u beetmo'ob, wáa chen táan u ch'aakat'o'ob wáa táan u suuto'ob wey noj kaaje', wáa táan u taalo'ob kajtal weye', wáa beeyxan táanxel lu'umil tojolch'inta'an wáa jóok'sa'abo'ob tu kaajal ku taal u k'ubeentubáa weye', yaan u yu'ulabta'alo'ob yéetel u kalaanta'al u toj óolalo'ob, yaan u táanilkuunsa'al mejen paalal yéetel táankelemo'ob. Utia'al lela' u noj jala'achil u noj kaajil México yéetel tuláakal u jo'olpo'opile' yaan u jets'iko'ob bix najmal u noj táanalta'al tuláakal máak ku ch'aakat, ku taal kajtal wáa ku taal u k'áat ka u'ulabta'ak wey Méxicoe'.

Tu yóok'lal u ba'alubáa u Noj Kaajil México, -ku beetchajak yéetel bo'ol patano'ob, ba'alo'ob yéetel le ken u jets u Noj Mola'ayil u Jo'olbesa'al y meyaj jala'ach- yaan u tso'olol bey jump'éelili' taak'in, bix kun xupbil, beeyxan yéetel tuláakal ba'ax ken u jets' Noj A'almajt'aan.

U KAN JAATS

K'aaba'ta'an U tia'al Kajnáalo'ob yéetel y Keet úuchul meyaj tu yóok'lale', yaan xan ka'ajaats ti':

Yáax jatas

Máako'ob sijnal'o'ob yéetel le kajano'ob tu Noj Kaajil Méxicoe' ku chíimpolta'alo'ob bey Sijnal'o'obe', le máaxo'ob ku síijilo'ob yéetel u paalalo'ob xan; Kajnáalo'ob kajakbal'o'ob wey Noj Kaaje'; Taala'an kajtal kun a'albil ti' máako'ob ts'o'ok u máan wak winal taalak kajtal weye, yéetel Aj Ch'aakat ti' máako'ob chen táan u ch'aktiko'ob noj kaaj utia'al u bino'ob táanxelil.

Beeyxan ku chíimpolta'al u Kajnáalil máak tumeen ku múul bisik u kuxtal yéetel u láak' máako'ob yéetel u láak'

kajnáalo'ob utia'al u ts'o'okbesa'al le u noj páajtalil jets'a'an ti' le Noj A'almaj t'aana'. Ichil ti' ba'ax k'a'abet u kanik mejen xi'ipalal, mejen xch'úpalaal yéetel táankelemo'obe', u páajtalil u táakpajal utia'al u yila'a ka'a beeta'an ma'alobil u yéeya'al jala'ach yéetel utia'al u je'ets'el bix kun meyajo'ob tu yóok'lal kúuchkabal, xookil, kaaj, wáa je'el ba'ala'ak u láak' tu'ux ku bin u ch'iijilo'obe', wáa yaan ba'al u yil yéetel u kuxtal. Utia'al u mu'uk'a'ankuunsa'al bix kun táakpajalo'obe', yaan u patjo'olta'al jejeláas meyajo'ob utia'al u táakbesikuba'obi'.

Tuláakal máak yaan u páajtalil u yéeyaj, tu t'aan yóolaj, mixmáak unaj u yojéeltik máak ku yéeyik yéetel jach k'ambe'en utia'al u yéeya'al jala'acho'ob, ku ts'o'okole' tuláakal u kajnáalil México wáa tumeen wey sijnal wáa k'ama'ane' yaan u páajtalil u yéeya'al u beet u jala'achil.

U ka'ajaats:

U táats' táakpajal máak, juntaats' leti' wáa yéetel máax ku yéeyik utia'al t'aan tu yóok'lale', ku na'ata'al bey u noj páajtalil wiinik yéetel u kaajal utia'al u je'ets'el bix kun meyaj, u beeta'al, u xaka'alta'al yéetel u nu'ukbesa'al bix kun meyaj jala'acho'obe'.

Ku ts'a'abal ti' u yáax kajnáalilo'ob, sijnáal kaajo'ob yéetel tuláakal múuch' máak kajnáalo'ob u noj najmalil u k'áatchi'ita'alo'ob je'ex u ya'alik le noj a'almajt'aana' yéetel tuláakal mokt'aan u beetmaj México yéetel táantaxel kaajilo'ob.

Ku chíimpolta'al u noj páajtalil Xiib wáa xch'upul kajnáalo'ob utia'al:

- U káajsik á'almajt'aan wáa jets't'aan, beeyxan u meeyjul u k'e'exel Noj A'almajt'aan.

- U táakpajal ichil u k'áatchi'il utia'al u je'ets'el tuláakal k'eexil kun beetbil ti' a'alamajt'aan yéetel je'el ba'alak nu'ukbesajil yaan ba'al u yila'a yéetel u kuxtal kajnáalo'obe'.
- Ka' k'áata'ak u chi' utia'al u jets'tantik wáa u k'exik tuláakal ba'al yaan u yil yéetel bix kun meyajtbil u kuxtal kajnáalo'ob.
- Tuláakal k'áatchi' yaan beetbil ti' kajnáalo'ob je'ex u jets'ik le noj a'alamajt'aana'.
- U k'áatal u chi' tu yóok'lal tuláakal ba'al úuchak u k'exik je'el ba'alak ti' u kuxtal yaan un yila'a yéetel u súutpach le noj kaaja'. U noj mola'ayil u je'ets'el u tuukulil u meyaj jala'ach tu noj kaajil Méxicoe' wáa ku k'áata'alti' tumeen u diez por ciento u sijnáal kajnáalilo'obe' yaan u beetik u k'áatchi'il le ba'ax najmale'.
- U k'áat ka tse'elek wáa máax yéeya'an utia'al u beet u jala'achil.
- U ts'áa u t'aan tu yóok'lal bix unaj u k'a'abetkunsa'al, u t'ó'oxol, yéetel tak tu'ux unaj u k'uchul u meeyjul le taak'in ts'a'an utia'al u yúuchul meyaj yeetel unaj u ye'e'sa'al ti' kaaj bix u xu'upulo'.
- U ya'al máax u k'áat ka' ts'a'abak u beet u jala'achil kex wáa ma' táaka'an ichil mix jump'éel partido político, chen wáa táan u tooch'ta'al tumeen kex u 1% tuláakal máaxo'ob ku yéeyaj.

Ku jets'ik xan bix unaj u meyaj le **partidos politico**, bix unaj u k'ubikuba'ob utia'al le yéeyajo' yéetel bix kuno'ob táakpajal ichil yéeyaj, beeyxan u jets't'aanil jach najmal u ye'esik tu táan yich kaaj tuláakal ba'ax ku beetik, tu'ux u taal, bajux yéetel bix u xupik u taak'inil. U yéeya'al máax kun okol ketlame' yaan u je'ets'el je'ex u ya'ala'al tumeen u Noj A'almajt'aanil Méxicoe', le a'almajt'aan je'ela',

u a'almajt'aanil yéeyaj yéetel u nu'ukbesajt'aanil partidos políticos, yaan xan u kalaanta'al u noj páajtalil kajnáalo'ob tu yóok'lal yéeyajil, yaan u táakbesa'al táankelemo'ob yéetel máasewáal kajnáalo'obi, yéetel yaan u beeta'al tu táan yich kaaj, yaan u ye'esik máak ba'ax yaanti' ma'ayli' táakpajake'e, yaan u ye'esik máak mixba'al yaan u yil yéetel, ka' kalaanta'ak máaxi' yéetel ka' keet táakpajak xiib yéetel ko'oleli'.

Ku chíimpolta'al **agrupaciones políticas** bey u bejil utia'al u much'ikubáa kajnáalo'ob utia'al u táakpajal ich yéeyaje', yéetel ku ts'áako'ob u páajtalil u táakpajal je'el máaxake', ka'alikil u kalaantik ka' chímpolta'ak u nojbe'enil tuláakal máak, keet táakpajalil yéetel u yojéeltik máak ma'alob bix kun beetbil le yéeyajo'.

K'a'abet u je'ets'el bix kun beetbil utia'al je'ets'el ma' u chíimpolta'al jump'éel yéeyaj tu yóok'lal **Jefatura de Gobierno, diputados locales** yéetel alcadías, yéetel bix kun táakpajal kaaj ichil.

JO'OJAATS

Ts'a'an u k'aaba' bey **De la Distribución del poder**, ku ya'alik u Noj Kaajil Méxicoe' ku jets'ik u tuukulil u meyaj bey gobierno republicano, yaan máax jo'olbesik kaaj, xma' k'ujilaankil, ku ts'o'okole' utia'al u meyaje' ku táanjats'pajal bey Legislativo, Ejecutivo y Judicial.

Le Yáaxjaats ku t'aan tu yóok'lal función legislativa, ku t'aan tu yóok'lal bix kun tsóolol u yuumilo'ob, bix kun yéeybil yéetel kulkiinsbil u Mola'ayil, bix u yuumilo'ob kun yéeybil, ba'ax kun u meyajtej, bix kun u beet a'almajt'aano'ob, bix kun u ja'ajatsil u myeajo'ob yéetel ba'ax u beelal le mola'ayo'ob ken u jo'olbeso'obo'.

U meyaj Congreso del a Ciudade' leti' le je'elo'oba':

- U jets'ik a'almajt'aano'ob utia'al u noj kaajil México.

- U beetik a'alamjt'aano'ob utia'al tu yóoxjaatsil u jala'achil u noj kaajil México yéetel utia'al alcaldías utia'al ka' ts'o'okbesa'ak le bix u jets'ike'.
- U tasa u chuunts'eeakil a'almajt'aan yéetel jetst'aano'ob tu táan Congreso.
- U jets' wáa u ya'al ma'atan u béeytal u k'eexilo'ob u Noj A'almajt'aanil México.
- U t'áa máax ken u beet u Noj jala'achil u Noj kaajil México.
- U jets' u nu'uktaj a'almajt'aanil bix kun meyajtbil u ba'alubáa noj kaaj, bix kun kaalantbil yéetel bix kun xupbil.
- U xak'alt, u tsikbat yéetel u chiimpolt ja'abmanja'ab u 'alamajt'aanil tu'ux kun taal taak'in yéetel bix kun xupbil.
- U xak'alt bix xu'upik u taak'inil le ja'ab máaniko'.
- U jets' wáa u k'ex u a'alamjt'aanil **Congreso**.
- U ya'al ma'alobil wáa ma', máaxo'ob ku ts'a'abal u beet u jo'olpo'opil u meyaj jala'ach tu noj kaajil México.
- U t'an u noj jala'achil noj kaaj, wáa je'el máaxak u láak' jala'achile' wáa jo'opo'opil le noj kaja' utia'ak u ts'áa ojéeltbil bix u bin le meyaj ts'a'an u beeto'.
- U xaka'alt yéetel u jets' tuláakal u nu'uktajt'aanil yéetel u nu'ukulil utia'al u je'ets'el bix kun meyajtbil u lu'umil yéetel u súutpach noj kaaj.
- U jets' bajun kun xupbil ka'alikil u kalaantik ma' u chen pipikxuupta'al yéetel ka' t'o'oxok ma'alob u taak'in kaaj.

U Ka'ajaatse' ku t'aan tu yóok'lal bix kun meyaj Ejecutivo ku ya'alik le máax kun jo'olbesiko' yaan u k'aaba'ta'al **Jefa o Jefe de Gobierno de la Ciudad de México** yéetel kun meyaj yéetel u taak'in kaaj, ku jets'ik bix kun yéeybil, bix u yuumil utia'al ka' béeyak u táakpajal ichil yéeyaj, ba'ax unaj u beetik yéetel ba'axo'ob si'ipilil yaanti'.

Le máaxo'ob kun jo'olbesik Jefatura de Gobierno', leti' le je'el u beelala':

- U tsáak k'ajóoltbil yéetel u ts'o'okbesik tuláakal a'alamjt'aan jets'aq'an tumeen **Congreso de la Ciudad**.
- U ts'o'okbesik u Noj A'almajt'aanil México, le a'almajt'aana', yéetel tuláakal a'alamjt'aan generales jóok'sa'an tumeen **Congreso de la Unión** yéetel **Congreso de la Ciudad**.
- U ts'áa wáa u luk'es u j-áantajmeyajo'ob.
- U k'ub ti' **Congreso de la Ciudad** u ts'óolts'iibil **Ley de Ingresos y el Proyectos de Presupuesto de Egresos**
- U ya'al ti' Congreso máax ku tukultik u ts'áak utia'al meyaj bey **control interno de la Ciudad**.
- U túuxt u ts'iibil tu yóok'lal bajux k'a'abet u p'axik utia'al u xhúukpajal u taak'inil utia'al u ts'o'okbesik u meyaj.
- U beet tuláakal xaak'al k'a'abet utia'al u ya'alik ti' Gobierno Federal bix unaj u yúuchul meyaj utia'al ma' u jach p'iittal u náajal tuláakal máak ku meyaj tu noj kaajil México.
- U ts'áa k'ajóoltbil bajun yaan tu ch'i'kche' u noj kaajil México.
- U k'ub láalaj ja'ab ti' Congreso bix úuchik u xu'upul u taak'in kaaj yéetel wáa ts'o'okbesa'an tuláakal bix tsola'anil kun

úuchul meyaj.

- U ya'al ba'ax ku tukultik tu yóok'lal a'almajt'aan kun ts'aabil k'ajóoltbil tumeen **Congreso de la Ciudad**.
- U jo'olbes u mola'ayilo'ob u kalaanta'al u tojbe'en kuxtal u kajnáalilo'ob noj kaaj.
- U k'ub u ju'unil u béeytal u meyaj Notario.
- U jóok'es u ju'unil láalaj ja'ab bajux unaj u náajaltik tuláakal máak ku meyaj tu najilo'ob jala'ach tu noj kaajil México.
- U jets' u chíimpolta'al tuláakal máak ku meyaj tu kúuchil Poder Ejecutivo yéetel u áantajmeyajilo'ob.

U Yóoxjaatse' ku t'aan tu yóok'lal u meyaj judicial, lela' u noj tuukulil u meyaj yaan u jo'olbesik yéetel **legalidad y honradez, accesibilidad, transparencia, máxima publicidad y rendición de cuenta. Poder Judicial**' ti' yaan u chuunts'eekil **Tribunal Superior de Justicia** yaan uyantal utial u meyaj jump'éeel **Sala Constitucional**; jump'éeel **Consejo de la Judicatura** yéetel Juzgados. U meyajil, u kalaanta'al, u p'ixaka'alta'al bix u meyaj, u tsáak yóol yéetel u séebil u meyaj Poder Judicial de la Ciudad yaan u yantal yáanal u t'aan Consejo de la Judicatura, máax kun tsáak aj Xot't'taano'ob.

Ku táanjatstik Tribunal Superior de Justicia ti' Consejo de la Judicatura, yéetel ku jets'ik u meyaj juez tu t'aan yóolaj yéetel ma' tun u yáant mixmáak yéetel yaan u beetik jump'éeel Consejo Judicial Ciudadano. Yaan xan u táakbesik ichil u meyaj, u yáantaj Instituto de Servicios Periciales y Ciencias Forenses.

Lela' leti' ba'axo'ob unaj u meyajtik Tribunal Superior de Justicia de la Ciudad:

- U ts'o'okbesik ba'ax ku ya'alik noj a'almajt'aan je'ex unaje', je'el bix jets'a'anil tumeen u Noj A'almajt'aanil México, yéetel u jetsw'ik le k'iin ma'atan u béeytal u ts'aataanta'al u láak' a'almajt'aano'ob ku kúulpacht'antik le A'almajt'aana'.
- U kalaantik yéetel u tokbesik u noj páajtalil wiinik yéetel tuláakal u páajtalil jets'a'an te'ej a'almajt'aana' yéetel te'ej mokt'aano'ob u beetmaj México yéetel u láak' táantanxel kaajilo'obo'.

Le sistema integral de justicia ti' u noj kaajil México yaan u táanilkuunsik **medios alternativos de solución de controversias**. Utia'al u yilik u k'a'abetkuunsa'al le ba'alob beya' u beetmaj **Centro de Justicia Alternativa**, jump'éeel mola'ay jok'a'an ti' Tribunal Superior de Justicia de la Ciudad de México, máax ts'a'an ti' u páajtalil, u nu'ukbesajil, u taak'inil yéetel muk't'aanil utia'al:

- U yáantaj utia'al u yáan tsikbata'al ka' kaxanta'ak bix u yutskiinsa'al kéex óolil ichil wiiniko'ob, tu yóok'lal koonolil, ich kúuchkabalob, tu yóok'lasl takpoolil le k'iin ken yanak ma' jach talamtake'e wáa tu yóok'lal u tqa'akal u pool táankelemo'ob.
- U yáantaj ken yanak k'éex óolalaolo'ob tu yóok'lal u najilo'ob múul kajtal.
- U múul meyaj yéetel u mola'ay kaaj yaan utia'al u xu'ulsa'al ti' k'éex óolal ich kajnáalo'ob, mejen kaaj je'el bix suuk u beetiko'obe'.
- Le **Instituto de Servicios Periciales yéetel Ciencias Forenses**, jump'éeel mola'ay ku jóok'ol ti' Consejo de la Judicatura, ts'a'an u p'áajtalil u meyaj tu t'aan yóolaj yéetel yaan u taak'inil xan utia'al u ts'o'okbesik u beelal.

- U ya'ala'al ma' no'oja'an u ts'o'okbesik noj a'alamjt'aane' yaan u chiimpolta'al chen waa ku ye'esa'al ba'ax jets't'aanil ma' tu chiimpoltik, chen waa bey u ya'ala'al tumeen u ya'abil maax ku taakpajali'.
- Consejo Judicial Ciudadano e' leti' le ba'ax kun u meyajta':
- U ts'aak maaxo'ob kun taakpajal bey **Consejeros de la Judicatura**
- U ya'alik ti' u Noj Ja'alachil México, utia'al ka' u ya'al xan ti' Congreso maax ku tukultik unaj u beetik u jo'olpo'opil **Fiscalía General de Justicia de la Ciudad.**
- U ts'aak ooxp'eeel k'aaba' ti' Congreso utia'al maax unaj u beetikubaa **fiscales especializados en materia electoral y de combate a la corrupción.**
- Tu yook'lal yéeyajile', u **Tribunal Electoralil** u noj kaajil Méxicoe', leti' jets'a'an unaj u yilik tuláakal ba'ax yaan u yil yéetel, ti' leti' yaan u paajtalil u xak'altik yéetel u jets'ik bix unaj u p'áatal tuláakal k'éex óolal ka' yanak tu yook'lal u yéeya'al jala'ach yéetel bix u taakpajal kaaji', waa tumeen ku yantal k'éex óolal tu yook'lal bix u yúuchul; waa le k'iin ku tukulta'al táan u tse'e'el u paajtalil waa maax, beeyxan waa ku yantal u k'uuxilil ichil maaxo'ob paaybesa'an utia'al jo'olbesik waa maaxo'ob ku taakpajali'.

Ku beeta'al tun **Tribunal Local de Conciliación y Arbitraje y el Tribunal de Justicia Administrativa.** Le yaan jump'éelo' leti' kun jets'ik tuláakal k'éex óolal kun yantal ichil u Noj kaajil México yéetel le maaxo'ob ku meyajto'o, le u ka'ap'éelo', leti' kun jets'ik k'uuxilil kun yantal u najilo'ob u meyaj u jala'achil u noj kaajil México, alcaldías yéetel chen kajnáalo'ob. Le u ka'ap'éelo' taakpaja'an ichil **sistema de impartición de justicia**

ts'a'an u páajtalil u meyaj tu t'aan yóolaj, ts'a'an xan u taak'inil u meyaj, leti' ku ustkiinsik k'éex óolal kun yantal ichil u aj meyajilo'ob u jala'achil u noj kaajil México, alcaldías yéetel chen kajnáalo'ob; u jets'ik u bo'ol si'ipil le aj meyajlo'ob kun lúubul ti' **responsabilidades administrativas graves**; u k'amik yéetel u jets'ik ba'ax ken u ya'al kajnáalo'ob wáa ma' tu tso'okbesa'al je'ex unaj tuláakal ba'ax k'a'abet utia'al u meyajta'al ma'alob u taak'in kaaje'; u k'aj óoltik yéetel u jets'ik bix kun p'áatal jump'éeel nojoch si'ipil kun yantal ti' juntúul aj meyaj likil u meyatik u ba'alubáa kaaj ichil **Poderes Ejecutivo yéetel Legislativo, alcaldías** wáa organismos autónomos ich u noj kaajil México.

U Kanjaats ku t'aan tu yóok'alal **Seguridad Ciudadana** yéetel **Procuración de Justicia** ku jets'ik u kalaanta'al kajnáalo'obe' jump'éeel noj meyaj chen u Noj Jala'achil u noj kaajil México unaj u beetik, yéetel u yáantaj alcaldías yéetel u kajnáalilo'ob, utia'al u kalaanta'al ma' u yúuchul, utia'al u xak'alta'al, utia'al u beeta'al u bo'otik u si'ipil máax ku kaxtik yéetel u takpachta'al máax ku yantal u noj si'ipil, u xot't'anta'al tojbe'enil, u kaxanta'al u ka'a noja'antal u kuxtal máax ku yantal u si'ipil, u yantal jump'éeel kuxtal xma' loobil yéetel u kalaanta'al je'el máaxak ka yanak sajbe'entsilil wáa ku sajbesa'al tu yóok'al u noj páajtalile'.

U mola'ayil aj kanan kaajo'obe' yaan u táanilkuunsik u yoksik tu pool máak u yúuchul tsikbal utia'al u je'ets'el k'éex óolal, yéetel yaan u chíimpoltiko'ob u noj páajtalil máak ku loobilta'al, máax il bix úuchik yéetel máax ku ta'akal u pool. Chen le k'iin jach k'a'abete' ku paatanmachta'al máak. Utia'al lelo' yaan u ts'a'abal kajnáalo'ob bey aj kanankaaj ka' u beeykuns:

- U chíimpolta'al u noj páajtalil máak, kuxtalil, u kalaanta'al u wíinklal yéetel u ba'alubáa máak.
- U kalaanta'al ma' u beeta'al loob, wáa u xu'ulsa'al u beeta'al.

- U noj páajtalil wíinik.
- U ma'alob meyaj tuláakal u mola'ayil u kalaanta'al kajnáalo'ob yéetel tojbe'enil.
- U meyaj ma'alob yéetel je'ex unaje' tumeen yaan u beeta'al u mokt'aanil u beeta'al uts yéetel tu tan kaaj.
- Ma' u loobilta'al yéetel u ts'o'okbesa'al u noj páajtalil máak.

Utia'al u meyajta'al tojbe'enile' yaan u meyaj Fiscalía General de Justicia, jets'a'an u meyaj bey utia'al: u nu'ukbes xaak'alil ti' tuláakal loobil, utia'al u yila'al wáa jach jaaj yaan u si'ipil wáa ma' máax ku ta'akal u pool; u jets'ik u tuukulil bix kun u tsaypacht loobil máak; u jets'ik bix kun múul meyaj yéetel u láak' mola'ayo'ob utia'al u sásilkuunsa'al bix úuchik ba'ax yaan u bo'ol si'ipilil; u beet u tsóolts'iibil, u jets' bixil yéetel bix kun kalaantbil u yutskiinsa'al k'éex óolalo'ob, ichil u láak' ba'alo'ob.

Le sistema de justicia penalo' yaan u meyaj chen yéetel takpoolil, k'a'abet u kula'antal tu ka'ajaatsil yéetel tsikbatbil kun beetbil, ku béeytal u yojéelta'al tumeen tuláakal máak, yaan u páajtalil u núukt'anta'al, u múul jets'ik aj takpool yéetel máax ku ta'akal u pool bix ken u yustkiinso'ob k'éex óolal, keet tu ka'ajaatsil tu táan a'almajt'aan, keet ta ka'a jaatsil, mimáax kun yáax k'albil, ka' beeta'ak je'ex unaje', ka' yáax tukulta'ak jaaj mina'an u si'ipil, ma' u béeyta'al u xot't'anta'al ka'atéen tu yóok'lal jump'éeel si'ipil yéetel ka' séebak u beeta'al. Beeyxan ku beeta'al jump'éeel **Comisión Ejecutiva de atención a víctimas**. Ku jets'ik ma'atan u béeytal u k'a'alal máak wáa ma' tu séeb xot'k'iinta'al u si'ipil, ku kaxantik bix u bot'tik u si'ipil máak utia'al ma' u k'a'alal yéetel beyka'aj jach u p'iitil kun u bo'ot u si'ipil, chen yéetel ka' táanilkuunsa'ak bix ma' u p'áatal loobil ti' máax ku beeta'al. Tu yóok'lal u nojbe'enkuunsa'al u kuxtal máax ku si'ipilile', tu noj kaajil Méxicoe', utia'al u je'ets'el bix ken u bo'ot u si'ipile' yaan u táanilkuunsa'al u noj páajtalil

máak, wa tumeen yaan u k'a'alal wáa ma'atáan u k'a'alal máx yaan u si'ipil, yéetel yaan u yila'al ma' u loobilta'al tumeen wiinik, yaan u ka'ansa'al meyaj, xook wáa je'el ba'alak náaysaj óolale' yéetel u kalaanta'al u toj óolal u tuukul yéetel ka' táakpajak ti' wáa ba'ax báaxalil.

Yaan u beeta'al jump'éeel **sistema integral de justicia** utia'al táankelemo'ob, jumpáay ti' sistema de ejecución penal, utia'al u táanalta'al máak ichil ka'alajun tak ma' u ts'áaj waxaklajun u ja'abilo'obi'.

U Jo'ojaats k'aaba'ta'an **De los Organismos Autónomos** ku jets'ik lelo'oba' jach jumpáayo'ob yéetel ku meyaj yéetel tuláakal máak; nojbe'eno'oib tu juunalo'ob yéetel tsaaba'an u taak'inil u meyaj; leti' jets'ik ba'ax yéetel bix kun meyaj, leti' kun jets'ik bix kun u xup u taak'in yéetel bix kun u tsolil u yuumil utia'al u beetik u meyaj, je'el bix jets'a'anil tu a'almajt'aanilo'obe', lelo'oba' **Consejo de Evaluación de la Ciudad de México** leti' kun xak'altik wáa táan u ts'o'okbesa'al bix jets'a'anil, ba'ax u tuukulil yéetel ba'ax meyajil kun u beet tuláakal u kúuchilo'ob **administración pública yéetel alcaldías; Comision de Derechos Humanos de la Ciudad de México (CDHCDMX)** leti' kun kalaantik, kun tsáak k'ajóoltbil yéetel kun ts'o'okbesik u noj páajtalil wiinik; **Fiscalía General de Justicia; Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y Protección de Datos Personales** máax kun ilik ka' béeyak u yojéeltik máak tuláakal ba'ax u k'áat tu yóok'lal u meyaj jala'ach yéetel u kalaanta'al máax máak; **Instituto Electoral** leti' kun jo'olbesik, kun beetik yéetel kun kalaantik u yéeya'al máaxo'ob kun p'aatal utial **Jefatura de Gobierno, diputaciones al Congreso yéetel alcaldías de la Ciudad de México**, beeyxan bix kun táakpajal kajnáalo'ob; **Instituto de Defensoría Pública** máax kun áantaj utia'al u tokbesa'al je'el máaxak tu yóok'lal takpoolil, leti' kun bo'otik máax kun meyajtik ka'alikil u xóontal le tak poolilo' yéetel **Tribunal Electoral de la Ciudad de México**.

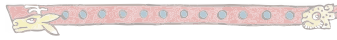

U Wakjaats k'aaba'ta'an **De las Demarcaciones Territoriales y sus Alcaldías**, ku jets'ik le bix táantanjatsta'anil le loóte'en kaajo'obo' bey kun chíimpoltbil utia'al u meyaj u jala'achil u noj kaajil México, ba'ax yaan u jo'olbesa'al tumeen u jejeláas jala'achilo'ob kun k'aaba'tbil alcaldía tu'ux yaan u súutpachlu'umil, u kajnáalilo'ob yéetel u jala'achilo'ob yéeya'an tumeen kaaj.

Le **alcaldías**o' chen kun béeytal u táanaltik je'el ba'alak yaan u yila'a yéetel u súutpachlu'umile' ka'alikil u meyaj bey jala'ache', wáa utia'al u beetik je'el ba'alak meyajil wáa u táanaltik kajnáalo'obe', u máan máak wáa kisbuuts'o'ob, yaanyambej yéetel k'íiwiko'ob, u kalaanta'al kajnáalo'ob, u mu'uk'a'ankuunsa'al u kuxltal kajnáalo'ob; xookil, miatsil; u kalaanta'al súutpachil yéetel yóok'ol kaab; k'éex óolalo'ob, u k'ubik jala'ach ti' kaaj bix u xuup yéetel bix kun táakpajal kajnáalo'ob ich u meyaj jala'ach; nu'uktajts'íibo'ob, k'ubent'aano'ob yéetel tuláakal nu'uktajil najmal u chíimpolta'al tumeen tuláakal kajnáalo'ob; alcaldía digital; yéetel je'el ba'alak jets'a'an tumeen a'almajt'aano'ob jach najmal u ts'o'okbesa'ale'.

Le Uukjaatso' ku t'aan tu yóok'lal u jejeláasil u ch'i'ibal u kajnáalilo'ob noj kaaj yéetel ku chíimpoltik u yáax kajnáalilo'ob bey **sujetos de derechos públicos** ku ts'o'okole' ku chíimpoltik xan derechos colectivos. Beey xan ku jets'ik jach najmal u tso'okbesa'al ba'ax ku ya'alik **Declaración de las Naciones Unidas sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas** yéetel ku ts'áak u noj páajtalil sijnal kaajo'ob u jala'achtikuba'ob yéetel u k'áatchi'ob tu yóok'lal u lu'umo'ob, u súutpachlu'umo'ob yéetel tuláakal u ba'alubáa.

U noj kaajil México ku chíimpolta'al bey jejeláas u miatsil u kajnáalilo'ob, jejeláas u t'aanankilo'ob yéetel u ch'i'ibalo'ob tumeen jump'éel kaaj sijnal ti' u yáax kajnáalilo'ob yéetel le úuchben kajnaalo'ob k'ucho'ob kajtal tak jach úuchilo', le sijnal kajnáalo'obo yéetel le úuch taalako'ob kajtalo' ku na'ata'al bey le kaajo'ob kajakbalo'ob ichil u méek'taanlu'umil u noj kaajil

México tak tu k'iinilo'ob ma'ayli' k'uchuk sak wíiniko'ob u kulkiins u jala'achilo'ob weye' yéetel ma'ayli' táantanjatsta'ak je'ex yanil bejla'a, ku ts'o'okole' láayli' u jo'olbesik u kuxtalo'ob yéetel u úuchben mola'ayilo'ob utia'al bix u múul kuxtalo'ob, bix u meyajtik u taak'ino'ob, u miatsilo'ob, u jala'achilo'ob, bix u nu'uktik u kuxtalo'ob ich jets' óolal, u k'ajlayilo'ob, u súutpachlu'umilo'ob, bix u na'atiko'ob le kuxtalilo', wáa kex chen junjaats ti' le je'elo'oba'.

Le úuchben kaajo'ob ets'ekbalo'ob ich u noj kaajil Méxicoo', sijnalob táanxel lu'umil ba'ale' likil taaliko'ob kajtal weye' múuch kajliko'ob yéetel ku bisik u kuxtalo'ob yéetel u mola'ayilo'ob, ku ye'esik u miatsilo'ob yéetel bix u ch'i'ibalo'ob; ku chíimpolta'al xan u noj páajtalil wíinik u káantik ba'ax u ch'i'ibal ichil u jejeláas sijnal kaajilo'ob.

Ku jets'ik le sijnal kaajo'ob yéetel le úuch taalako'ob kajtal weyo' yaanti'ob u noj páajtalil u jets'iko'ob bix u k'áat u jala'achtuba'ob tumeen le chíimpolala' ku jets'ik u noj páajtalil leti'obe' chen táan u kaxantiko'ob u mu'uk'a'ankuuns u kuxtalo'ob, u iatsilo'ob yéetel u ch'i'ibalo'ob, ba'ax ku beeytal yéetel le páajtalil ts'a'anti'ob utia'al u jo'olbesik u jala'achilo'ob bey u kajnáalilo'ob u noj kaajil México, yaan u páajtalil u jets'ik bix ken u jo'olbes u kuxtalo'ob yéetel u beetiko'ob je'el ba'alak meyajil utia'al u mu'uk'a'ankuunsik u kuxtalo'ob, u kaajalo'ob, u xooko'ob, u yutskiinsiko'ob k'éex óolalil, miatsil yéetel bix ken u táanalto'ob u ba'alubáa u lu'umo'ob yéetel u súutpachlu'umo'ob.

Chíimpolta'an ichil u noj a'almajt'aanil México yéetel u noj a'almajt'aanil páajtalil, yaanti'ob u noj páajtalil u jo'olbesikuba'ob utia'al u jala'achilo'ob, yéetel ku béeytal u táakpajalo'ob ichil jala'achil, u meyajta'al u taak'inil kaaj, u mu'uk'a'ankuunsa'al u ch'i'ibal, miatsilil, xookil, takpoolil, u kalaanta'al u ba'alubáa u súutpachlu'umil, u tia'al lelo' ku chíimpolta'al:

- U ts'áak k'ajóoltbil yéetel u mu'uk'a'ankunsik bix u

kuxtalo'ob, u mola'ayilo'ob yéetel bix u much'ikuba'ob utia'al u jo'olbes u kuxtalo'ob, u meyajo'ob, u múul kajta'alo'ob, u je'ets'el k'éex óolalo'ob yéetel miatsil, beeyxan bix ken u mu'uk'a'ankuuns u ch'i'ibal yéetel u miatsil;

- U jo'olbes k'áatchi'ob utia'al u jets'iko'ob bix unaj u meyajta'al u a'almajt'aanil yéetel bix unaj u meyaj jala'ach wáa tumeen le ba'ax kun beetbilo' yaan ba'al u yila'a yéetel u noj páajtalil u le sijnal yéetel úuchben kajnáalo'obo';
- U meyajtik u kuxtal kajnáalo'ob ich jets'óolal;
- u jets'iko'ob ba'ax táanil k'a'abet u meyajta'al utia'al u bin u mu'uk'a'antal u kuxtalo'ob yéetel u jo'olbesik táakmuk'tbil u taak'in, u kajnáalilo'ob yéetel u miatsil;
- U meyajta'al, u jo'olbesa'al yéetel u ts'o'okbesa'al u meyajil u yutkiinsa'al, u kalaanta'al, u k'a'abetkuunsa'al, yéetel u jóok'sa'al u yutsil k'áaxo'ob, aka'an ja'ob, áalkabja' yéetel tuláakal u ba'alubáa u súutpach; yéetel beeyxan u bin u ya'abtal k'áax yéetel ba'alche'ob yéetel tuláakal u ba'alubáa yéetel bix u ka'abetkuusik u ba'aluba'ob kuxa'an;
- U kalaantik bix u bin u xu'upul u taak'in kaaj;
- U kalaantik k'íiwiko'ob yéetel le kúuchilo'ob tu'ux ku much'ikubáa kaajo', najo'ob yéetel kúuchilo'ob, yéetel bix u chíikpajal u táan yich u kaajal u sijnalkajnáalilo'ob yéetel u úuchben kajnaalilo'ob;
- U jets'ik yéetel u jo'olbesik u meyajta'al u tuukulil bix unaj u kalaanta'al, u jel meyajta'al u ba'alubáa kaaj je'el bix úuchben najo'ob, ba'al kuxa'an, u náaysaj óolal, u t'aan, u k'aj óolal u yits'atil yéetel tuláakal u chíikul u úuchben yéetel túumben kuxtal, beeyxan u tia'alintik bey kaaj tuláakal u

yits'atile';

- U táakpajal u k'a'abetkuuns, u nojbe'enkuuns yéetel u kalaant tuláakal u kili'ich kúuchilo'ob, tu'ux ku bin bankunaj yéetel tu'ux ku ye'esik u chíikul u kuxtal, u cha'a'ak tu k'ab u kalaantej yéetel ma' u loobilta'al, je'el bix jets'a'anil ichil tuláakal a'almajt'aano'obe'; Ma' u xulik, u kalaant yéetel u ma'alobkuunsik u úuchben yéetel túumben chíikul u kuxtal, u jats'uts najilo'ob, u k'ajlayil, u ba'alubáa, u nu'ukulo'ob yéetel bix u beetmilo'ob, oochelo'ob, úuchben tsikbalo'ob, u noj tuukul, bix u na'atik u kuxtal, k'ajlay, káan ik'ti'ilil yéetel u ts'áak k'aj óoltbil tumeen u túumben pakabilo'ob;
- U beetik tuláakal xaak'al, k'a'ajsajil yéetel kaambesajil utia'al ma' u xu'ulul u t'aan, u miatsil, y meyajk'abo'ob; yéetel
- U láak' ba'alo'ob kun jets'bil tumeen a'almajt'aano'ob yéetel je'el ba'alak nu'ukbesajil ka' u kaxant u ts'o'okbesa'al le ba'ax jets'a'an ichil le Noj A'almajt'aana'.

U láak' xane' ku je'ets'el u noj páajtalil u táakpajal mina'an u xuul ichil jaala'achil, u meyajta'al u taak'in kaaj, u kuxtal kaaj yéetel u chíikulk u miatsil u noj kaajil México, yéetel u jets'ik ba'ax, ba'ax yéetel u k'áat u ts'áa ojéetbil je'el ba'alak yéetel u t'aanankile'.

Tu yóok'lal u noj páajtalil tu yóok'lal u miatsile' jets'a'an u najmalmaj u kalaantik, u mu'uk'a'ankuunsik, u k'a'abetkuunsik, u kalaantik yéetel u p'atik u k'ajlay, u t'aan, u chíikul u kuxtal, u noj tuukul, u ts'iib yéetel u káan ik'ti'ililil, yéetel u ts'áak u k'aaba' u kaajal, u kúuchil wáa u paalal. Beeyxan yaanti' u noj páajtalil u kalaantik, u táanaltik yéetel u nojbe'enkuunsik tuláakal u ba'alubáa u kaajal, u úuchben yits'atil, u nu'ukulil u meyaj, u aj its'ato'ob, u i'inajo'ob, u k'áaxilo'ob yéetel u ba'alche'ilo'ob, beeyxan u yóok'oto'ob yéetel u úuchben báaxalo'ob. Tu yóok'lal

u mu'uk'a'ankuunsik u ch'i'ibale' ku táanalta'al u noj páajtalil ma' u xu'ulsa'al yéetel u mu'uk'a'ankuunsik u noj kuuchilo'ob yéetel u mola'ayilo'ob utia'al jala'achil, u meyajta'al u taak'in kaaj yéetel múul kuxtalil, yéetel u jo'olbesik beeyxan u kalaantik u kúuchil tu'ux ku mukik u kimen le sijnal kaajo'obo'.

Tu yóok'lal u noj páajtalil u k'amik xook k'a'ana'an u múul meyaj yéetel le jala'acho'ob jo'olbeiko' utia'al ka' u múul kalaanto'ob u k'a'abetil u ts'a'abal xook yéetel u sijnal t'aano'ob.

Ku je'ets'el tuláakal u kajnáalilo'ob sijnal kaajo'ob u najmalmaj u béeytal u bin u ch'a'ob ts'aak ti' je'el máakalmáak u kúuchil ti' le **Sistema de Salud Pública**, ba'ale' ku chíimpolta'al xan u páajtalil u ts'akikuba'ob yéetel u kalaantik u toj óolalo'ob yéetel u úuchben ts'aako'ob, beeyxan u kalaantik le xiiwo'ob, ba'alche'ob, wáa u ba'alubáa yóok'ol kaab tumeen jach noj ba'al je'ex le u meyaj u Aj ts'akyajo'obo'.

Wáa tu yóok'lal u táakpajalo'ob ichil u je'ets'el k'éex óolale', tuláakal máasewáale' jach najmal ka' táanalta'ak mantats' tumeen juntúul máak ku t'anik u t'aan utia'al u ya'al ba'ax ku ya'alik ich kastlan, yéetel ka' kaambesa'ak u láak' máako'ob beetik le meyaj beya', ku ts'o'okole' ka keet beeta'ak meyaj utia'al xiib yéetel ko'olel. Ichil xan le xot'k'iin yéetel xaak'al unaj u beetik **Poder Judicial de la Ciudad de México** tu'ux ku táakpajal máasewáal máake' jach unaj u beeta'al je'ex jets'a'anil ichil tuláakal mokaano'ob u beetmaj México yéetel u láak' jejeláas kaajo'obe'. Beeyxan jach ka'a'bet u ts'a'abal juntúul Aj óok'otbáa utia'al tokbesik xma' bo'olil yéetel unaj u k'ajóol bix u tuukul máasewáal wiinik yéetel jach k'a'abet u yila'al bix u yanil yéetel taak'in, bix u bisik u kuxtal, bix u miatsil yéetel u t'aan.

Tuláakal kajnáalo'ob taalo'ob kajtal úuch weye' yaanti'ob u noj páajtalil yaanti'ob u noj paajtalil u u yutskiinsiko'ob k'éex óolalo'ob je'ex suuka'anilti'obe', chen najmaol u chíimpoltiko'ob u noj páajtalil

tuláakal máak yéetel le noj a'almajt'aana'. Beeyxan ku chíimpolta'al yéetel ku je'ets'el u noj páajtalil sijnáal wíniko'ob utia'al u yantal u ba'aluba'ob yéetel u tia'alintiko'ob u súutpachlu'umilo'ob chíimpolta'anti'ob tumeen u mokt'aan u noj jala'achil México yéetel beeta'an u ju'unil bey **bienes comunales y dotaciones ejidales**, yéetel yaanti'ob u páajtalil u táanaltiko'ob u súutpachlu'umilo'ob yéetel u jets'ik ichilo'ob tuláakal k'éex óolalo'ob.

Yaanti'ob u noj páajta'alil u tia'alintik, u k'a'abetkuunsik, u meyajtik, u kalaantik, yéetel u beet u t'aan yóolaj yéetel u lu'umilo'ob, u súutpachlu'umilo'ob yéetel tuláakal ba'ax yaan ichil tumeen leti'ob u úuchben yuumil wáa je'el bixak ka kajlako'obe', beeyxan le u láak'o'ob ts'o'ok u tia'alintiko'ob je'el bixake', wáa bey chíimpolta'anil tumeen u a'alamjt'aanilo'ob Méxicoe'. U pa'ak'al yéetel u kalaanta'al tuláakal che'ob, lu'umo'ob yéetel ja'e' ku ts'áak jump'éeel noj áantaj utia'al u yantal ma'alob iik' tu noj kaajil México, beytúuno' najmal u ts'a'abal jump'éeel noj áantajti'ob tu yóok'lal le noj áantaja'.

Tu yóok'al u najmalil u yantal meyajti'obe', le noj a'almajt'aana' ku táanaltik tuláakal máak ku meyaj ich naj likil u konik u muuk', utia'al ma' u nuumsa'al, u ts'a'abal u nu'ukul u meyaj yéetel u bo'ota'al ma'alob yéetel yaan u beeta'al Servicio del Registro Público tu'ux ku je'ets'el u k'a'abetil u táakbesa'al u k'aaba' tumeen le máax k'a'abetkuunsik u meyajó, wáa ma' tu beetike' yaan u bo'otik u si'ipilil je'ex jets'a'anil ichil le a'almajt'aano'obo'. Yaan xan u táanalta'al tuláakal ko'olel yéetel nukuch máak ku máan koonol yáanyambejil wáa k'íiwik yéetel tuláakal paalal kaja'an chen ich kaaj.

WAKJAATS

K'aaba'ta'an **Del Buen Gobierno y la Buena Administración** ku jets'ik u noj páajtalil u meyajta'al ma'alob u taak'in kaaj tumeen jump'éeel jala'achil p'íichkab u meyaj tu táan kaaj, ma'atech u tuus, ma'atech u ta'akik mixba'al, kaambanaja'an, no'oja'an, séeba'an, jump'íit u

xuup, ku táakbesik tuláakal máaki' yéetel ku kaxtik bix u beetik jach uts ku táanilkuunsik ba'ax u k'áat kaaj, ka' u xu'uls u yúuchul ookol, ka' meyajnak yéetel u jaajil u yóol yéetel ka' u ye'es ti' kaaj bix u bin u xupik u taak'inil u meyaj.

Ku ts'a'abal ka'ajatas ku t'aan tu yóok'lal bix u xu'ulsa'al u yook'ol jala'acho'ob tu noj kaajil México, tu'ux ku ya'ala'al tukláakal u mola'ayil u meyaj jala'ache' yaan u ts'a'abal jump'éeel u mola'ayil utia'al kalaantik ka' u beeta jala'ach ba'ax unaj u beetik yéetel le bix unaje', lelo'oba' yaan u ts'o'oksik u beelao'ob jumpáay ti' le u mola'ayil jala'acho'. U ka'a jaatse' ku jets'ik ba'ax si'ipilil ku yantal ti' tuláakal máak ku meyaj ti' jala'achil wáa ma'atan u beetik u meyaj je'ex unaje'. U aj meyajilo'ob u jala'achil u noj kaajil México tuláakal máak kumeyaj ichil **poderes Ejecutivo, Legislativo yéetel Judicial**, le máax ku meyaj ich alcaldías, máax ku meyaj ich organismos autónomos yéetel tuláakal máak ku meyaj, yaan u kuuch, ku beetik wáa ba'ax, jump'éeel tusbejil wáa je'el ba'alak k'uben meyajile', beeyxan tuláakal máak yaan u t'aan tu yóok'ol je'el máaxake'yéetel lo ku meyaj yéetel u taak'in kaaje'. Yan u beeta'al jump'éeel Sistema Anticorrupción, tu'ux kun múul táakpajal tuláakal jala'acho'ob utia'al u kalaanta'al, u yojéelta'al, u xak'alta'al yéetel u beeta'al u bo'otik u si'ipil je'el máaxak ka' ookolnak wáa ka' u k'am taak'in ti' wáa máax utia'al u beetik ba'ax u beelal ts'a'an meyajti'.

UUKJAATS

K'aaba'ta'an Tumeen leti' u Noj Méek'táankaajil **Estados Unidos Mexicanos** yéetel tumeen ti' kulkiinsa'an Poderes de la Unión ku kalaantik ka' yanak u páajtalil u ts'o'okbesik u beelal je'ex jets'a'anil tu yóoxjaatsil u noj jala'achil México, yéetel yaan u ts'áak tuláakal le áantaj k'a'abet ti' u lóoten méek'táankajilo'ob je'ex jets'a'anil tumeen u Noj A'almajt'aanil **Estados Unidos Mexicanos**.

WAXAKJAATS

K'aaba'ta'an **De la Estabilidad Constitucional** ku jests'ik u páajtalil u k'e'exel wáa u ts'a'ayal le Noj A'alamjt'aan je'el ba'alak k'iino', chen k'a'abet u chíimpolta'anil le bix jets'a'anil xan ichilo', ku ts'o'okole' utia'al u bin u ma'alobtal utia'al u chíimpolta'al u noj páajtalil kajnáalo'ob chíimpolta'an ichil u noj a'alamajt'aanil u noj kaajil Méxicoe', le noj a'almajt'aano'ob yéetel nu'uktajo'ob kun jóok'olo'o, je'el xan u páajtal u ts'a'ayal utia'al u ma'alobkuunsa'al, u kalaanta'al yéetel u ts'o'okbesa'al u noj páajtalil wíinike' utia'al ma' u nuunsa'al mix bik'in; ku ts'o'okole' ku je'e'tsel ma'atan u béeytal u k'e'exel chen tumeen je'el máaxake' chen tumeen u k'áate' yéetel mina'an u xuul u k'iin u chíimpolta'al kex tak wáa ku k'e'exel jo'olpo'opo'obe' lela' chen ku béeytal u k'e'exel por vía democrática".

U TS'OOK U NÚUPT'AANILO'OB

Tu yóok'lal le Artículos Transitorios ti' u Noj A'almajt'aanil u noj kaajil Méxicoe', ku je'ets'el lela' yaan u káajal u chíimpolta'al 17 ti' septiembre ti' 2018, chen le utia'al yéeyajilo' ku p'áatal je'ex u ya'alik **artículo primero transitorio**; xok artículos transitorios utia'al a ka'jóoltik u láak' ba'alo'ob ku jets'ik, bey xan jejeláas bix jets'a'anil utia'al u mola'ayil jala'acho'ob tu noj kaajil México, beeyxan utia'al u beeta'al a'almajt'aano'ob.

